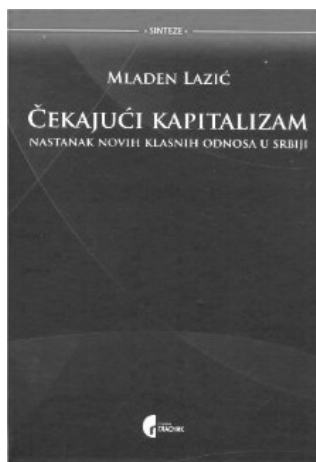

Mladen Lazić

Čekajući kapitalizam

Službeni glasnik, Beograd, 2011., 274 str.

Pojam neoliberalnog kapitalizma u posljednjem desetljeću, posebice od rasplamsavanja ekonomske krize 2008. godine, zadobiva sve više negativno intonirane pažnje. Pritom se pojavljuju dva glavna diskursa tematiziranja kapitalizma – diskurs u kojem je kapitalizam krivac za sva „zla“ koje suvremeni pojedinci osjećaju na svojoj koži te onaj ekonomskih analitičara koji pojmu kapitalizma pristupaju pragmatično i temeljem statističkih pokazatelja. Sporadično se provode i analize temeljem drukčijih pristupa, što uvelike ovisi o teritorijalnoj pripadnosti jer s odmakom od centara ekonomskih zbivanja varira i raspon analiza. Konkretnije, presumpcija ukorijenjenosti neoliberalnog kapitalizma i nedaća koje ona uzrokuje uzima se zdravo za gotovo, bez ozbiljnog promišljanja koliko je kapitalizam

uistinu uzeo maha u određenoj zemlji. Potonje se može zapaziti u nekim zemljama bivše Jugoslavije gdje se poziva na iskorjenjivanje neoliberalnog kapitalizma kao glavnog uzroka negativnih pojava poput niskog životnog standarda pojedinaca, bez analize razvijenosti neoliberalnog kapitalizma u konkretnom društvu. Stoga je djelo Mladena Lazića Čekajući kapitalizam dobrodošlo i dugo očekivano osvježanje kojim autor analizira proces izlaska iz socijalističkog poretka u Srbiji te komponente kapitalizma u nastajanju. Pridajući čitavom djelu beketovski ton, autor apostrofira dva bitna momenta – činjenicu da kapitalizam u Srbiji još uvijek nije razvijen te izražavanje želje dijela stanovništva koje je svjesno poretka u kojem živi i stoga zaziva nastupanje kapitalizma koje bi trebao dovesti do prosperiteta.

U predgovoru djelu Mladen Lazić naglašava kako su tržišna ekonomija i politički pluralizam dočekani „kao pouzdana sredstva neposrednog pristupa celokupne regije i svih njenih žitelja društva obilja i slobode. A pobjednička kapitalistička ideologija zavladała je i teorijskim konceptualnim aparatom: ako nastupa period opšteg blagostanja, tada je klasa kao analitički pojam zastarela“ (str. 9). Ovakav površan pristup Lazić prepoznaje kao jedan od elementa zbunjenosti populacije kada je nakon početnog optimizma zbog ulaska u novu eru uslijedio ekonomski pad koji je srušio „prvobitne (infantilne) iluzije“ (str. 9), pri čemu su uzburkane primordijalne (nacionalne) strasti iskorištene za nesmetano zgrtanje moći i plijena. Otrežnjenje je donijelo uvid kako tranzicija nikako ne može biti pravolinijska, a kapitalizam može

preuzeti mnoge forme. Odmah na početku knjige autor daje i jednu od glavnih dijagnoza – kapitalizam se može shvatiti tek kao fenomen u nastajanju jer je industrijska i trgovačka buržoazija ostala nerazvijena, a njene su slabosti nadomještane snažnom ulogom države. U takvoj konstelaciji snaga Mladen Lazić analizira položaj triju glavnih društvenih grupacija – vladajuće klase/elite, srednje klase i radnika, i to putem teorijskog, historijskog i empirijskog pristupa. Autor analizu postsocijalističke transformacije Srbije temelji na minucioznom raščlanjivanju pojmova bitnih za razumijevanje odnosa snaga u društvu i na tržištu rada – klasa i vlasništva, inspirirajući čitatelje na refleksivno promišljanje ovih pojmova i bolje razumijevanje društvenih procesa.

Mladen Lazić inzistira na postavci kako se pojmovi klase i klasnog djelovanja ne mogu na isti način odrediti na različitim razinama apstrakcije navodeći četiri razine analitičkog pristupa: 1) globalni okvir načina proizvodnje društvenog života, 2) okvir društveno-historijskog sustava, 3) okvir konkretno-historijskog oblika reprodukcije određenog društva i 4) okvir svakodnevnog života pojedinaca koji čine neku društvenu grupaciju (klasu) (str. 29). Pritom naglašava prednosti korištenja „regresivne“ historijske metode koja podrazumijeva analizu temeljem izučavanja prethodnih društvenih procesa. Govoreći o regresivnoj metodi, vrijedi se prisjetiti kako je Lazić u svojoj knjizi iz 1987. godine *U susret zatvorenom društvu* na vrijeme uočio demontiranje ondašnjeg društvenog poretka zbog inherentne nesposobnosti socijalizma za promjene. U djelu *Čekajući kapitalizam* konstatira kako je razdoblje socijalizma uistinu završeno, a u raspravi o kapitalizmu u nastajanju polazi od njegovih dvaju određenja: 1) liberalnog kapitalizma u značenju sustava tržišne privrede te 2) političkog i kulturnog, koji podrazumijeva poštovanje ljudskih prava i slobodne političke izbore. Prvo značenje kapitalizma, s ishodištem u weberovskom idealno-tipskom određenju, poslužilo je za demontiranje socijalističkog poretka, dok za drugi tip kapitalizma – identificiran kao wallersteinovski – Lazić konstatira kako se reproducira isključivo u zapadnom centru, dok na poluperiferiji i periferiji zadobiva formu „političkog kapitalizma“. Potonji se tip kapitalizma reproducirao i u Srbiji posluživši legitimaciji državnog monopola u ekonomiji, nedemokratskog političkog poretka te državnog i paradržavnog nasilja. U ovako se uspostavljenom poretku liberalni kapitalizam pojavljuje kao onaj koji drži u zavisnom položaju populaciju koja svakodnevno živi politički kapitalizam i koja je do 2000. godine svjedočila „blokiranoj transformaciji“ da bi od tog razdoblja prolazila kroz „deblokiranu transformaciju“ koja još uvijek ne polučuje očekivane rezultate (str. 59).

Izlaganje Lazićeve analize „blokirane“ i „deblokirane“ transformacije zahtijeva i objašnjenje ishodišta njegovog razmišljanja o društvenim odnosima, konkretnije njegovog kritičkog odnosa spram „prevaziđenog“ socijalističkog i nastajućeg kapitalističkog poretka, koji prvenstveno proizlazi iz njegovog neomarksističkog pristupa koji je nedogmatski i otvoren preuzimanju komplementarnih elemenata iz drugih teorijskih usmjerenja. Ovo se dalje ogleda u periodizaciji historijskih pretpostavki društvenog razvoja srednjeg i dugog trajanja, a koje Lazić predstavlja u drugom dijelu knjige (str. 61): 1) period produženog pretkapitalističkog poretka koje se protezalo od kraja 17. do druge polovice 19. stoljeća, 2) razdoblje zakašnjelog i usporenog razvoja kapitalističkog načina proizvodnje društva koje je trajalo od posljednje trećine 19. do polo-

vice 20. stoljeća., 3) socijalistički sustav društvene reprodukcije djelatan od 1945. do 1989. godine, 4) razdoblje blokirane transformacije koje je trajalo od 1989. do 2000. i 5) odnosi i grupe koje se uspostavljaju poslije 2000. godine. Ovakvom podjelom autor smjera na „skiciranje interpretativnih obrazaca koji mogu služiti kao oslonac za teorijski utemeljeno, detaljnije istorijsko proučavanje dugoročnih promena bazičnih društvenih odnosa na prostorima, pre svega Srbije, a zatim i na područjima u okruženju, za koja su bila karakteristični slični dugoročni procesi društvenih promena“ (str. 62). Ovaj referentni okvir Lazić koristi za analizu položaja i razvoja klasa i njihovog sudjelovanja u vlasništvu i procesima odlučivanja. Primjenom okvira na razdoblje tranzicije autor identificira relativne „dobitnike“ (stručnjake, poduzetnike i rukovodioce) i gubitnike (službenički i manualni sloj) transformacije te dovodi u pitanje nestajanje srednje klase koje je javni narativ na ovim prostorima u posljednjem desetljeću u potpunosti preuzeo. Naime, Lazić konstatira kako su upravo pripadnici srednjih slojeva (uz vladajuću klasu) činili osnovu antirežimske pobune građana 1996./1997. i 2000. godine, uz napomenu kako niži društveni slojevi (prvenstveno poljoprivrednici i manualni radnici) nisu imali mnogo za izgubiti promjenom režima niti su mogli postati dobitnici transformacije, te stoga ni nisu bili mobilizirani u širu društvenu akciju (str. 67). No zato su niži društveni slojevi mobilizirani u društvenu akciju nakon stabilizacije novog poretka kada su postali osnova za pokret vođen od populističkih (naročito nacionalističkih) političkih stranaka. Ovdje autor racionalno zapaža kako su ovi slojevi mogli biti mobilizirani jedino političkim, a ne društveno-klasnim putem „jer je bilo kakav oblik poretka koji bi bio alternativan globalizujućem kapitalizmu za sada van istorijskog domašaja“ (str. 68).

Mladen Lazić izučavanju društveno-političkih odnosa prilazi s dominantno marksističkog ishodišta i putem isticanja konfliktne prirode međuklasnih odnosa, odnosno sukoba interesa različitih klasa, dok položaju pojedinca pristupa analizirajući dva elementa – obrazovanje i zanimanje, i to na razini kućanstva. Rezultati njegova izučavanja promjena u pripadnosti pojedinoj društvenoj klasi, odnosno međugeneracijske mobilnosti nisu iznenađujući jer, kao što naglašava Lazić, deblokiranje transformacije u Srbiji nakon 2000. godine dovelo je tek do blagog povećanja ukupne društvene pokretljivosti (str. 137-138.). Ovo povećanje odnosi se primarno na skromno otvaranje vladajućeg sloja prema službenicima i stručnjacima, dok je na obrazovnoj razini pristup visokom obrazovanju ograničeniji nego tijekom socijalističkog razdoblja. Ovako ograničene strukturne promjene autor povezuje i s istraživanjem vrijednosnih orijentacija političke i ekonomske elite u Srbiji, pri čemu zaključuje kako njihovi pripadnici niti nakon petnaestak godina pluralističke demokracije i tržišta zasnovanog na privatnom vlasništvu nisu usvojili liberalne vrijednosti kao dominantan okvir ponašanja. Efektivno je dobiven nekonzistentan vrijednosni obrazac sastavljen od mješavine liberalnih i kolektivističkih smjernica, odnosno mješavine političkog i tržišnog liberalizma karakterističnog za kapitalizam te autoritarnog kolektivismu i redistributivnog etatizma karakterističnog za socijalizam. Pritom je većinski dio stanovništva – radnička klasa – fragmentirana i atomizirana, i to kako po materijalnom položaju i regrutacijskim obrascima tako i po vrijednosnim orijentacijama. Pomanjkanje konzistencije u vrijednosnim obrascima reflektirano je i u snažnije podržavanje liberalnih vrijednosti od pripadnika organizacijsko/političko-ekonomskih nego u slučaju kulturnih elita, što Lazić objašnjava specifičnim intere-

sima interesnih grupa odnosno interesima za konverziju organizacijskih resursa u privatno vlasništvo.

Vrijednost ovog djela Mladena Lazića, uz njegove analize, ocrta se i u otvaranju pitanja za daljnje rasprave o smjeru kretanja sistemskih društvenih promjena u Srbiji. Lazić primjećuje kako je nekadašnja normativno vrijednosna disonanca iz osamdesetih godina prošlog stoljeća zadržana i danas, uz promjenu smjera – „nekadašnje podržavanje liberalno-demokratskih vrednosti bilo je protivsistemski usmereno i znatno je doprinelo slomu socijalističkog poretka [...]. Danas podržavanje redistributivne uloge države izgleda suprotno vladajućem normativnom poretku, karakterističnom za tržišnu ekonomiju, pa bi se stoga moglo zaključiti da vrednosne orijentacije srednje klase sada otežavaju „normalizaciju“ kapitalističkog sistema društvene reprodukcije, pa i podrivaju institucionalne i normativne oblike tržišne regulacije“ (str. 253). Međutim autor odmah potom zapaža kako aktualna svjetska ekonomska kriza poziva na interpretativni obrat jer je državna regulacija sve češće instrument savladavanja krize, što otvara mogućnost da je srednja klasa u Srbiji vrijednosno orijentirana upravo tako da podržava novi obrat u kapitalističkoj ekonomiji. No Lazić izražava skepsu u takav razvoj ekonomskih i društvenih odnosa te zaključuje kako podržavanje snažne redistributivne uloge države prije nego što je izvršen preobražaj čitave strukture u smjeru razvijenog kapitalizma više onemogućava nego olakšava ekonomski i društveni razvoj Srbije. Ovakav je scenarij u Lazićevom izlaganju učvršćen postojanjem historijskog obrasca po kojem političke elite nastoje produžiti trajanje djelatnog društveno-ekonomskog poretka „u kojem tržište služi kao pomoćni instrument državne regulacije, a koji se istorijski pokazao kao institucionalni i normativni oblik društvenih odnosa koji ne omogućava društveni razvoj“ (str. 253). U ovom procesu autor ne računa niti na doprinos globalnih kretanja društvenom razvoju Srbije jer globalizirajući poredak samo u svom centru stvara impulse za društvene promjene, dok je na periferiji i poluperiferiji interes okrenut spram očuvanja sigurnosti kapitala (str. 254).

Perspektiva razvoja koja bi, po riječima Mladena Lazića, dovela do koristi najvećeg dijela društva u Srbiji nesigurna je, a njegov se zaključak može preslikati i na većinu post-jugoslavenskih društava. Valja reći kako je analiza kapitalizma u nastajanju u Lazićevoj knjizi dodana vrijednost jer je i bez nje riječ o izuzetno vrijednom djelu u kojem autor sintetizira rezultate svojih teorijskih i empirijskih analiza unazad skoro tri desetljeća. Bogatstvo njegovih analiza i njihova primjenljivost i na druga društva s naših prostora čini njegovo djelo zanimljivim u prvom redu društvenim znanstvenicima – sociolozima, politolozima, povjesničarima, ekonomistima, a potom i studentima društvenih znanosti i široj javnosti.

Dunja Potočnik

Institut za društvena istraživanja u Zagrebu